

INDIA ÉS A PRESZÓKRATIKUSOK*

RUZSA FERENC

Az ókorban India és Európa sokkal közelebb volt egymáshoz, mint a középkorban. Kapcsolatuk csúcspontját a Nagy Sándor indiai hadjárata után létrejött indo-görög királyságok, majd a korai császárkorban az elképesztő volumenű tengeri kereskedelem jelentette, ám az érintkezés nem ekkor kezdődött. Mivel a régi görögségre mint szellemi szülőatyánkra tekintünk, számunkra a legizgalmasabb a kulturális kölcsönhatások kérdése; sajnos erről, Pürrhón indiai utazása előtt,¹ nincs kétségbevonhatatlan közvetlen adatunk. Euszebiosz a *Praeparatio evangelica* 11. könyvében említi ugyan, hogy Arisztozenosz (Arisztotelész kortársa és neves tanítványa) szerint Szókratész Athénban egy indiai bölcselővel társalgott, de valami okból ezt a tudósítást nem szokták hitelesnek tartani.

Valójában azonban a szellemi kapcsolatoknak már a korai időktől számos jele van, amelyek közül a leglátványosabbnak a lélekvándorlás eszméje tűnik. Ez az indiai vallásokban egyetemes tanítás a görögségben Püthagorásztól Empedoklészen át Platónig fontos szerepet játszik. Ilyen nagy jelentőségű, világos és népszerű eszméknél gondolhatunk közvetítőre vagy akár a kulturális diffúzió is elégséges magyarázat lehet. Ám az újrászületést szintén elfogadó² Parmenidész tankölteménye olyan meghökkentő és részletekbe menő gondolati és terminológiai párhuzamot mutat a Cshándógja-upanisad egy fejezetével, hogy elkerülhetetlen közvetlen kapcsolatot feltételezni a két szöveg között.³

* A szerző kutatásait támogatta a NKFI K-112253 és K-120375 számú projektje. A cikk végső megformálásában felhasználtam SZEGEDI MÓNICA és AKLAN ANNA KATALIN észrevételeit is.

¹ FLINTOFF, Everard (1980): "Pyrrho and India." *Phronesis* 26/1, 88–108.

² Szimplikiosz, *in Phys.* ix. 39. 19–20.

³ Ezt részletesen bizonyítottam cikkemben: "Parmenides' road to India." *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (2002), 29–49. A fejtegetést megismételtem akadémiai doktori értekezésem (*Key Issues in Indian Philosophy*, 2013) ötödik fejezetében; jelen írás opponenseim ezzel kapcsolatosan felvetett kérdéseire adott válaszomon alapul. Köszönöm nekik, hogy ellenvetéseikkel a fontos téma alaposabb kifejtésére inspiráltak. [Ruzsa Ferenc akadémiai doktori értekezésének vitájáról a *Vallástudományi Szemle* előző számában közöltünk beszámolót: 2017/2. 115–123. – a szerk.]

A preszókratikus filozófusok és az ind filozófiai iskolák között már a 19. században többen szoros összefüggést láttak; sajnálatos módon e kísérletek jórészt olyan naivak és megalapozatlanok voltak, hogy a szakma egy évszázadra törölte a kérdést a tudományosan vizsgálható témák közül. Mindmáig komoly felhördülés követi az ilyen javaslatokat, éspedig eléggé érthetetlen módon a hellenisztikus és a római korra is kiterjesztve az elzárkózást. McEvelley monumentális, úttörő munkája⁴ ezt meg kell hogy változtassa; ám tapasztalatom szerint az ilyen paradigmaváltáshoz harminc-negyven év szükséges, és e könyv csak tizenöt éve látott napvilágot.

Sokakban hasonló megrökönyödést kelt a Parmenidész gondolatainak indiai összefüggéseit kimutató írásom is. Ez érthető, hiszen a klasszikus kultúrák hagyományos értelmezései természetesnek vették azok izoláltságát,⁵ míg én itt görög–ind érintkezést valószínűsítek az i. e. 5. század elejére. Hozzáteszem, hogy a modern kutatás folyamatosan egyre több bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a szervezettebb összefüggő kultúrterületek (Kelet-, Közép-, Dél- és Nyugat-Ázsia, Észak-Afrika és Európa) legalábbis a neolit forradalom óta folyamatosan kapcsolatban álltak egymással, ami a kereskedelem és a népmozgások mellett kultúrjavak cseréjét is jelentette. Tézisem egyetlen szokatlan eleme, hogy *közvetlen* kapcsolatot vélelmezek két (ekkor még) nem szomszédos kultúrkör között. Ám ennek valószerűségét tökéletesen bemutatja McEvelley kitűnő és alapos összefoglalója.⁶ Itt ennek csak az aspektusait emelem ki, konkretizálom és bontom ki részletesebben, amelyek közvetlenül vonatkoznak a felmerülő ellenvetésekre.

A két szöveg tartalmi összefüggését nehéz lenne vitatni. Mindkettőben szerepel ugyanis azonos értelemben három olyan kulcsterminus, amelyek egymástól teljesen függetlenek; együttes, véletlen előfordulásuk tehát gyakorlatilag lehetetlen. A világ végső, metafizikai alapját *létezőnek* nevezik; a tapasztalati világ anyagi elemeit *formáknak*; és a jelenség–lényeg oppozíciót a *név–igazság* szembeállítása fejezi ki. E kifejezések utóélete is függetlenségüket bizonyítja: Európában is, Indiában is mind a három kategória (létező, forma, név) mindmáig fontos filozófiai fogalmak, ám sohasem viszonyulnak egymáshoz úgy, mint az elemzett két szövegben.

Ezért azután nem is a kapcsolat tartalmi bizonyítékait, hanem általában a lehetőségét szokás vitatni, éspedig több különféle szempontból is. Hiszen hiába tűnik teljesen meggyőzőnek egy tézis, ha egyszer lehetetlen, akkor mégsem igaz. A közvetlen görög–ind szellemi érintkezést állítólag kizáró főbb érvek a következők:

⁴ McEVELLEY, Thomas (2002): *The Shape of Ancient Thought: Comparative Studies in Greek and Indian Philosophies*. New York: Allworth Press.

⁵ Szórákoztató, ám a legkevesébe sem felszínes áttekintést nyújt erről az attitűdről és annak tartathatlanságáról a szerkesztő bevezetője (“Kinesis versus stasis, interaction versus independent invention”) e kitűnő tanulmánykötetben: MAIR, Victor H. (szerk.) (2006): *Contact and Exchange in the Ancient World*. Honolulu: University of Hawai’i Press, 1–16.

⁶ i. m. 6–16.

- a) Az öt-hatezer kilométeres távolság egy átlagpolgár, például filozófus számára leküzdhetetlen volt.
- b) Még ha lehetséges is lett volna, egy efféle utazásnak semmiféle célja vagy motívuma nem volt.
- c) Mindkét nyelv, a görög és a szanszkrit is, igen nehéz: képtelenség egy utazás során annyira megtanulni, hogy bölcséleti kérdésekről érdemben tudjanak beszélgetni.
- d) Mindkét nép annyira lenézte az idegeneket, a barbárokat, hogy sem tanulni nem lett volna hajlandó tőlük, sem saját tudását átadni nekik.
- e) Semmiféle történeti bizonyíték nem tanúskodik ilyen utazásokról.

a) Az India és Görögország (Parmenidész esetében a dél-itáliai Elea) közötti utazás nehézségeit hajlamosak vagyunk túlbecsülni. Egy ilyen út valóban fárasztó és időigényes, de teljességgel lehetséges volt; sőt úgy tűnik, hogy a vizsgált korban könnyebb volt lebonyolítani, mint például Kőrösi Csoma Sándor vagy Marco Polo idején.

Az ember hajlamos a görög eszmetörténetre úgy tekinteni, mint amely nagyrészt az athéni agora otthonos környezetében zajlott, de még a nagy mitológiai események is emberléptékű szintéren játszódtak: Athéntől Argosz nincs száz kilométerre.⁷ Ám a valóság más – Hémeroszkopeion és Phaszisz (ma Spanyolország, illetve Grúzia), e két akkori görög város távolsága 3500 kilométer. Ez jóval több, mint Phaszisztól az indiai tudomány ókori fellegváráig, Taxiláig (2900 km). Persze ez az utóbbi táv, az északi selyemúton haladva, jelentős szárazföldi szakaszokat foglal magába, ráadásul az Óxosz (Amu-Darja) felső folyásától nehéz terepen, a Hindukus vidékén. De ez az út is régóta bejáratott volt, hiszen az Idus-völgyi civilizáció legészakibb ismert városa, Shortugai (i. e. 2000 körül) az Óxosz mentén fekszik.

Kényelmesebb lehetett a kitűnően kiépített perzsa királyi úton haladni a kis-ázsiai Szardeisztól Perszopoliszig vagy Ekbatanáig, majd tovább a déli selyemúton keletre. De Babilóntól hajóval is tovább lehetett menni: a Perzsa-öböltől az Indus-folyón át Harappáig vagy a Kathiávar-félszigetig már az Idus-völgyi civilizáció idején intenzív kereskedelmi hajózás folyt. Ebben a korban még kevésbé tűnik valószínűnek a császárkor legfőbb kereskedelmi útvonalának használata a Vörös-tengeren át, bár természetesen ezt sem lehet kizárni.

Akármelyik irányban haladt is valaki, mindenképpen a görög kultúra központjaitól a bráhmanikus tudomány leghíresebb nyugat-indiai fellegváráig, Taxiláig mindvégig a perzsa birodalomban utazott,⁸ ahol a szatrapák fő feladata az adók beszedésén túl a közbiztonság garantálása volt. És térképek is készültek: i. e. 499

⁷ A szerepeltetett távolságok mindenütt légvonalban értendők.

⁸ Egész Kis-Ázsia, Indiában pedig Gandhára és Szindh (Gandara és Hinduš), tehát a mai Pakisztán nagy része Dareiosz birodalmához tartozott.

körül, amikor „Arisztagorasz, Milétosz türannosza Spártába látogatott... egy bronztáblát tartott a kezében, amelyre fel volt vésve az egész földkerekség képe, valamennyi tengerével és folyójával együtt.”⁹

A királyi út Szardeisz és Szusza közötti szakaszáról Hérodotosz ezt írja:

Egész hosszában királyi őrállomások és csinos fogadók szegélyezik, és mindenhol biztonságos, lakott helyeken vezet keresztül... Az állomások és pihenőhelyek száma száztizenegy... ezt az utat kilencven nap alatt járhatjuk meg.¹⁰

Szusza 250 kilométerre van a Perzsa-öböltől. Úgy tűnik tehát, hogy ezen az útvonalon az ióniai görög városoktól az Indus vidékére gyalog fél év alatt lehetett elérni. És sokan járták is az utat, görögök és indusok egyaránt. Ezen a görög-perzsa háborúk sem változtattak, hiszen azok szigorúan politikai, nem pedig etnikai vagy nyelvi egységek között zajlottak. Dareiosz, mielőtt meghódította volna indiai tartományait, többek között egy görögöt, a karüandai Szkülaxot bízta meg a terület felfedezésével;¹¹ a hellén tengerek felderítésére pedig udvari orvosát, a krotóni Démokédészt küldte három hajóval, aki itáliai szülőföldjéig el is kalauzolta a perzsákat.¹² Sok más görög is járt Szuszában,¹³ Xerxész seregében pedig sok indiai katona harcolt.

b) De miért is vállalkozott volna egy görög vagy egy hindu ilyen fáradtságos, hosszú útra? Mi lehetett volna a célja ezzel? Mivel tudjuk, hogy ilyen utazások történtek, megválaszolatlanul hagyhatnánk a kérdést; szerencsére azonban van közvetlen forrásunk róla. Hérodotosz, aki adatait gyűjtve maga is beutazta a fél világot, így ír: „Mikor Kambüszész, Kürosz fia hadba vonult Egyiptom ellen, sok hellén is elkísérte a seregét, némelyek, ahogy szokás, kereskedni akartak, mások meg csak országot látni.”¹⁴ Tehát a kíváncsiság és a haszonvágy is teljesen természetes magyarázat volt akkor éppúgy, mint napjainkban. Nemcsak kereskedéssel lehetett vagyont szerezni, hanem szolgálattal is, katonai, orvosi, navigációs vagy művészi¹⁵ kiválóság alapján. Parmenidész esetében persze nyilvánvalóan a tudásvágy volt a meghatározó motívum, mint arra költeménye bevezetőjében világosan utalt is: „ez [az út] viszi minden városokon keresztül a tudó férfit.”¹⁶

⁹ Hérodotosz, V, 49, fordította MURAKÖZI Gyula.

¹⁰ Hérodotosz, V, 52–53.

¹¹ Hérodotosz, IV, 44.

¹² Hérodotosz, III, 135–137.

¹³ Lásd pl. Hérodotosz, III, 132.: egy éliszi jós (MURAKÖZI fordításában tévesen kürenéi); III, 140.: Szüloszón, Polükratész szamoszi türannosz testvére.

¹⁴ Hérodotosz, III, 139.

¹⁵ Mint a kitűnőnek tartott phókaiai szobrász, Téléphanész Dareiosz és Xerxész szolgálatában, ld. Plinius: *Naturalis Historia* 34, 19.

¹⁶ Parmenidész, 1. töredék, STEIGER Kornél fordítása

c) A nyelvi nehézségeket a szanszkritul és görögül tudó kutatók a saját bőrukön érzik. Ez azonban többféleképpen is csalóka: mi ma holt nyelvekként tanuljuk ezeket, ami képtelenül megnehezíti az elsajátításukat. Ráadásul rögzített, sokszor hibás, gyakran töredékes írásokat próbálunk megérteni, általában érdemi kontextus nélkül. Egészen más dolog ráérősen beszélgetve, szükség szerint akárhányszor visszakérdezve kommunikálni: így jóval csekélyebb nyelvtudással is el lehet boldogulni. Ráadásul az ógörög és óind nyelvek belső logikája, nyelvi eszköztára meglehetősen hasonlít egymásra, így a nyelvi intuíció is komoly segítséget nyújthatott.

A nyelvi akadályokat az ókorban is le tudták küzdeni, többféleképpen is. Hérodotosz beszéli el, hogy „Dareiosz egyszer összehívta a nála időző helléneket, és megkérdezte [őket egy szertartásról]... ekkor indeket – a kallatiesz nép tagjait – hívatott oda, és a hellének előtt tolmácsok útján megkérdezte tőlük [ugyanazt]...”¹⁷ Figyeljük meg, hogy csak a birodalom határain túli, nem-bráhmanikus, dél-indiai kallatieszekkel való beszélgetésnél említi a szöveg tolmácsokat (ἐρμηνεύς): tehát vagy Dareiosz tudott görögül, vagy a nála lakó görögök perzsául – a legvalószínűbb, hogy mindkettő igaz volt.

A tolmácsolás elterjedt mesterség volt, Hérodotosz az egyiptomiaktól a szkhütáig mindenütt tud róluk. A történelem legkorábbi ismert tolmács-ábrázolása az i. e. harmadik évezred végéről való: az akkád Shu-ilishu történetesen éppen indiai nyelvről fordított. A pecsételöhengeren munka közben látható, amint meluhhai kereskedők (?) szavait közvetíti; Meluhha az Indus-völgyi civilizáció neve volt Mezopotámiában.¹⁸

Semmi okunk feltételezni, hogy a görögök ne ismertek volna nyelveket – ez távolsági kereskedőktől nagyon meglepő volna. A görög drámák többnyelvűsége, hasonlóan az ind drámákéhoz, inkább azt sugallja, hogy örömeiket lelték a nyelvi sokszínűségben. (Persze itt igen közeli, kölcsönösen érthető nyelvekről van szó.) Mivel a görög terület jelentős része perzsa uralom alatt állt, ezt a nyelvet sokan tudhatták. Aki pedig tudott perzsául, akár így is beszélgethetett észak-indiaiakkal. Vagy megtanulhatta a szanszkritot, amely a görögnek távoli, az óperzsának közeli rokona, és e kettő után, harmadik nyelvként könnyen el lehetett benne jutni a társalgási szintre.

Ami felfedező hajlam és nyelvi kommunikációképesség szempontjából általában igaz a görögökre, az különösen igaz a phókaiiakra. Phókaiia Kis-Ázsiában, az Égei-tenger partján fekvő kereskedőváros volt. „A hellének közül a phókaiiak vállalkoztak elsőként nagy utakra, ők fedezték fel az Adriai-tengert, Türszíniát, Ibériát és

¹⁷ Hérodotosz, III, 38.

¹⁸ CHROBAK, Marzena (2013): “For a tin ingot: the archaeology of oral interpretation.” *Przekładaniec. A Journal of Literary Translation* (Special Issue), 87–101, 89–90. (Köszönet AKLAN Anna Katalinnak a referenciáért!)

Tartésszoszt.¹⁹ Tartésszosz jócskán túl van a Gibraltári-szoroson, a mai Cádiztól északra. Ők alapították Masszaliát (Marseille), Emporiont (Empúries Katalóniában), és ők ellenőrizték a kereskedelem egy részét az egyiptomi Naukratiszban.²⁰ Azaz a phókaiak hajók legalább 3500 kilométeres távon mozogtak – ez Naukratisz és Tartésszosz távolsága.

Parmenidész phókaiak származású volt, tehát a legmozgékonyabb és legmeszszerebbre kalandozó görögök közé tartozott. Amikor i. e. 546-ban Kürosz elfoglalta Phókaiát, a város lakóinak egy része elmenekült, s először Kürnoszon (Korzikán) telepedett le. Öt év múlva onnan is menekülniük kellett, s Rhégionba (Reggio Calabriába) költöztek, végül kétszáz kilométerrel északabbra alapították meg Elea városát.²¹ Parmenidész már itt született, Platón adata²² alapján a város alapítása után 15–20 évvel.

d) Van, aki *a priori* is képtelenségnek tartja görög–ind szellemi kapcsolatot, mert úgymond ezt mindkét nép beállítottsága kizárja. Kultúrfölényük megingathatlan tudatában lenézték az idegeneket, barbároknak tartották őket, nem tanultak tőlük. Ezt mulatságos módon éppen a barbár szó cáfolja, amelyet a szanszkrit nyelv *átvesz* a görögöktől, *barbara* formában.

Magam ezt pont fordítva látom: mindkét kultúra alap-ethosza a kíváncsiság, felfedezés és tanulás. Mindkettőnek két nagy eposza van, és ebből az egyik fő tartalma egy-egy hatalmas utazás idegen népek között: Ráma Dél-Indiát és Ceylont járja be, Odüsszeusz a Földközi-tengert. *Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνων*, sok nép városait, s *eszejárását kitanulta...*²³ A görögösnél ez a nyitottság a tudományok eltanulásában, mítoszok átvételében, az orientalizáló stílusban vagy a föníciai ábécé honosításában jól látható. Természetesen a görögök sohasem csak passzív befogadók voltak, hanem mindig szervesítették és továbbfejlesztették az idegen elemeket. Nem lehetett ez másképp e korszak filozófusainál sem; Philosztratosz elmondja például, hogy Prótagorasz apja sok ajándékkal érte el Xerxésznél, hogy a perzsa mágusok tanítsák a fiát.²⁴

Ind oldalról a vélelmezett hindu xenofóbia, avagy a bráhminok féltékeny tudásörzése mellett kevés bizonyíték szól. Al-Bírúní kétségkívül keserűen panaszolja, milyen nehezen jutott hozzá a hinduk tudományához – de persze végül mégiscsak

¹⁹ Hérodotosz, I, 163.

²⁰ Hérodotosz, II, 178.

²¹ Hérodotosz, I, 164–167. A város neve ekkor még Hüela volt, a római korban pedig Velia.

²² *Parmenidész*, 127a–128b: a nagy panathénaia játékok idején Szókratész (*470) nagyon fiatal férfi volt (eszerint az i. e. 450-es vagy legfeljebb a 454-es játékokról lehet szó), Parmenidész pedig mintegy hatvanöt éves volt, azaz Kr. e. 520–515 között születetett.

²³ *Odüsszeia*, Első ének 3.

²⁴ *Vitae sophistarum*, 495.

hozzájutott. Bár e másfél ezer évvel későbbi helyzetleírás amúgy sem szükségképp világítja meg a preszókratika korát, valójában a kitűnő és tárgyilagos muszlim tudós sokkal árnyaltabban mutatja be a bráhmínok – számára igen frusztráló – elutasítását. Egyrészt azonnal hozzáteszi, hogy „az igazság kedvéért meg kell vallanunk, hogy az idegenek efféle lebecsülése nemcsak köztünk és a hinduk között jellemző, hanem minden nemzetnél közös egymás iránt.”²⁵ Majd megmutatja, hogy a hinduk ellenszenvét a muszlimok pusztításai okozták, különösen al-Bírúní patrónusa, az első gaznavida szultán kegyetlensége:

Mahmúd több mint harminc esztendőn át nyomult be Indiába, Isten legyen irgalmas hozzá! Teljesen tönkretette az ország gazdagságát, s csodás cselekedetei következtében a hinduk mint porszemek szóródtak szét minden irányban... Maradékaik természetesen a legengesztelhetlenebb ellenszenvet táplálják az összes muszlim iránt.²⁶

Végül egyértelműen leszögezi, hogy „az őseik nem voltak olyan szűklátókörűek, mint a mai nemzedék”.²⁷

Ha pedig a vizsgált korszakhoz közelebbi anyagot nézzük, azt találjuk, hogy a legelső fizikailag is fennmaradt ind szövegek, Ásoka császár i. e. 250 körül sziklába vésett ediktumai, több nyelven készültek el. Éspedig nemcsak különböző középind nyelveken, hanem arámiul és görögül is! Kicsit későbbről, az egyik legkorábbi igazán élvezetes filozófiai szöveg, a *Milinda-pañhā* Menandrosz baktriai görög király (i. e. 150 körül) és Nágaszéna indiai buddhista bölcs dialógusát örökíti meg. Nyoma sincs tehát bármiféle ind begubózásnak – mint ahogy ennek magam sem találtam semmi jelét a mai indiai *panditoknál*.

Hacker inkluzivizmus-elmélete egy még későbbi, hozzávetőleg a 14. századtól kimutatható sajátos indiai jelenséget ír le. Például a *védánta* filozófiát elfogadó hindu a többi vallási irányzat követőjét nem pogánynak vagy tévelygőnek tekinti, hanem az „igaz” tan egy alacsonyabb fokozata követőjének. Ez kétségkívül értelmezhető (némi rosszindulattal) egyfajta kultúrfőlény-érzés arrogáns kifejeződésének, ám ezen túlmenő elzárkózást nem implicál. Mindenesetre alapvetően nem is az idegenekhez, hanem az eltérő tradíciójú többi hinduhoz való viszonyt jellemezte.²⁸

²⁵ SACHAU, Edward C. (tr.) (1910): *Alberuni's India. An account of the religion, philosophy, literature, geography, chronology, astronomy, customs, laws and astrology of India about A.D. 1030*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., 20.

²⁶ *uo.* 22.

²⁷ *uo.* 23.

²⁸ Bővebben lásd RUZSA (2017): “Unfaithful words: tolerance”. *Romanian Journal of Religious and Philosophical Studies* (előkészületben). https://www.academia.edu/30231748/Unfaithful_Words_Tolerance, 9. o.

e) Sokak szemében a legsúlyosabb ellenvetés, hogy semmiféle görög vagy ind testimonium nem támasztja alá az upanisadok és Parmenidész filozófiájának kölcsönhatásához szükségesnek látszó utazást vagy utazásokat.

Ez nem teljesen igaz. Mindkét érintett filozófusról tudjuk, hogy nagy távolságokat járt be. A Cshándógja-upanisad bölcse, Uddálaka Áruni a madrák földjén, a Pandzsábban tanult Patancsala Kápjánál, de élt Vidéha országában is, a Gangesz keleti medencéjében, onnan 1500 kilométerre.²⁹ Platón dialógusa szerint Parmenidész még ősz öreg korában is elutazott Athénbe. Tankölteményében pedig félreérthetetlenül utal a mogorva Hérakleitosz tanítására:

*akik a létezést és a nemlétezést ugyanannak tartják
és nem ugyanannak, [akik számára] mindenben van fordított ösvény.*³⁰

Ez igencsak valószínűsíti, hogy járt Epheszoszban, hiszen Hérakleitoszról tudjuk, hogy nem hagyta el szülővárosa környékét. Parmenidész epheszoszi látogatása nem is volna meglepő, hiszen ez csak kilencven kilométeres kitérő, ha hazalátogatott Phókaiába bármi okból, például nagyapja sírját látni. Epheszosz pedig ebben az időben éppen a perzsa királyi út végállomásához vezető kikötő volt, három nap járásra Szardisztól.³¹

A parmenidészi költemény előhangja is legkézenfekvőbbben egy tényleges utazás felidézéseként érthető:

*Kancáim, melyek visznek, ameddig a vágyam elérhet,
vittek, vezetve, midőn az istennő nagyhírű útjára
elragadtak: ez viszi minden városokon keresztül a tudó férfit...
A tengely a kerékagyban síp hangját adta
izzásig hevülve...
Ott van az Éj és a Nappal ösvényeinek kapuja.*³²

Az éjjel és a nappal is keletről jön, kapujuk tehát a világ keleti végét jelenti – ez Hérodotosznál egyértelműen India, elannyira, hogy szerinte ott reggel van a legmelegebb, olyan közel laknak a felkelő naphoz.³³ A szöveg tehát egy lóvontatta gyors kocsin tett utazásról szól a nagyhírű, minden városokon átvezető, jó minőségű úton, a messzi kelet felé: ez elég pontosan a perzsa királyi utat írja le.

²⁹ Brihad-áranjaka upanisad, 3, 7, 1.

³⁰ Parmenidész, 6. töredék.

³¹ Hérodotosz, V, 54.

³² Parmenidész, 1. töredék.

³³ Hérodotosz, III, 104.

Közvetlen és félremagyarázhatatlan tudósítás Parmenidész keleti utazásáról valóban nem maradt fenn, de ez nem bizonyít túl sokat, hiszen Parmenidész életéről szinte semmi adatunk nincsen. Szkülix indiai útjáról nem azért tudunk, mert az ilyesmi olyan híres dolog lett volna, hanem mert karüandai volt, Hérodotosz pedig onnan 19 kilométerre, Halikarnasszoszban nőtt fel, gyermekkorában akár beszélgethetett is az utazóval. Ráadásul Szkülix felfedezőútról (az Industól a Vörös-tengerig) könyvben is beszámolt. Démokédész utazásáról pedig azért tudhatunk, mert a dél-itáliai Krotónból indult és oda tért vissza, márpedig az idősebb Hérodotosz a szomszéd városban, Thurioiban lakott, és természetesen gyűjtött anyagot Krotónban is.³⁴ A legfontosabb azonban, hogy mindkét utazásnak jelentős szerepe volt a perzsa terjeszkedésben, Hérodotosz ezért ír róluk, hiszen művének témája a görög-perzsa háború volt. Még ha esetleg hallott volna is Parmenidészről, vagy keleti útjáról, semmi oka nem lett volna ezt megemlíteni – tudniillik önmagában nem rendkívüli dologról volt szó.

A görög filozófusok életéről fennmaradt legfontosabb forrásunk, Diogenész Laertiosz könyve számos preszókratikus bölcselet utazását említi. Thalész, Szolón, Kleobulosz, Püthagorász, Eudoxosz, Démokritosz mind jártak Egyiptomban, többen a káldeusoknál (Mezopotámiában, a Perzsa-öbölnél) és a (méd?) mágusoknál is. Démokritosz pedig eljutott Etiópiába, és Indiában a meztelen bölcsekkel társalgott.³⁵ Dareiosz Hérakleitoszt is meghívta udvarába, de a pompakerülő filozófus visszautasította. Lehetséges ugyan, hogy Diogenész némelyik adata téves, de nem látom semmi okát, hogy az ókori híradást általában elveszük. A tudás keresői miért is ne lettek volna kíváncsiak más, ősi kultúrák hagyományára? A tudósok mindmáig sokat utaznak. Érzésem szerint többek között az „orientalizmus” rossz hagyománya³⁶ okozza, hogy minden megfontolás nélkül tagadják a görög eszmetörténetben az érdemi keleti hatás lehetőségét.

Természetesen az út mindkét irányban járható volt, mint ezt igen szépen mutatja az említett anekdota a Szókratésszel Athénben társalgó indiai filozófusról. Teljességgel elképzelhető továbbá egy hindu és egy hellén bölcselő, akár Uddálaka Áruni és Parmenidész találkozása valamelyik kozmopolita perzsa metropoliszban, Babilónban, Szuszában vagy Ekbatanában is.

Nem azt állítom tehát, hogy Parmenidész elutazott Indiába, vagy Uddálaka Áruni Itáliába; és nem is azt, hogy valamelyik *kész* szöveget a másik szerző felhasználta volna. Ezek mindegyike lehetséges, de ezernyi más forráskönyv

³⁴ Erről világosan beszél Hérodotosz például az V, 44–45. szakaszokban.

³⁵ FLINTOFF, *i. m.* 89–90.

³⁶ SAID, Edward W. (2000): *Orientalizmus*, (ford. PÉRI Benedek), Budapest: Európa. Az európai felsőbbrendűséget kimondatlanul is természetesnek vevő, „gyarmatosító” attitűd a keletet csak egzotikumnak és kuriózumnak tekinti, nem a világtörténet egyenrangú részesének.

is elképzelhető. Például egy upanisad-ismerő tudós hosszasan beszélgethetett Parmenidész valamelyik tanítójával a Fekete-tenger partján. A konkrét esetben ugyan legvalószínűbbnek az látszik, hogy a két szöveg kölcsönösen hatott egymásra (mindkettőben annyi a saját tradíciójában szokatlan elem), de ez is sokféleképpen megtörténhetett. Biztonsággal csak a közvetlen kölcsönhatás állítható, legalábbis egyelőre.

Kimondhatjuk tehát, hogy görög-ind érintkezés, akár teljesen közvetlenül is, tökéletesen lehetséges volt már jóval Nagy Sándor előtt, legalábbis Dareiosz kora óta. Az elszigetelt kultúrkörök mítoszát ideje a lomtárba vetni. Ahol érdemi hasonlóságot látunk, a gondolatok tartalmát és szerkezeti összefüggéseit szemügyre véve komolyan kell mérlegelni az egymásra hatás lehetőségét is; remélhetőleg így egynémely történeti folyamat is világosabbá válik.

TUDOMÁNYUNK
TÖRTÉNETE ÉS MŰHELYEI
